

tein (áttör) és taurosz (bika) szavak összetételéből vezette le a kentaur szót, amelyek közül az előtagot Hölderlin annak mintájára értette, ahogy a folyók utat törnek maguknak a sziklákon át. Ez a kép visszatér AZ ISZTER és A RAJNA című versében is, tehát abban a két költeményben, amely a megnevezett folyókkal mintegy kijelöli Germánia területét és mindazt, ami a kentaur költői mitológiájában megnyilvánult, a jövőbeni Németország alapjává teszi... Kocziszy Éva második Hölderlin-könyvének zárófejezete a Görögország pusztulásáról szóló képzeteket szembesíti azokkal az ódákkal, amelyek a költő egész pályáján vissza-visszatérve Germánia megújuló mitológiáját beszélik el. 1793-ban, azaz a Heggellel és Schellinggel együtt töltött évek idején Hölderlin még kétségtelenül valamiféle organikus fejlődés állomásának látta Görögországot és a nyugati kultúrát, mintha a gyermekkor és az érett férfikor nézne egymásra bennük. Ám nyilvánvalóan igaza van Kocziszy Évának, amikor azt állítja, hogy a költő e vélekedését néhány év leforgása alatt, de még az örültséggel közvetlen kapcsolatba hozott utolsó pályaszakasz előtt felülvizsgálta, és úgy vélte, hogy a görögység az abszolútumhoz való túl erős vonzódása, a szeretet mértéktelensége miatt szükségszerűen pusztult el. E vélekedés Antigonét és Oidipuszt is a görögség jelképes alakjaivá avatja, akik a Nyugat számára is beteljesületlen ígéretet tartogatnak. Hölderlin Jézusban – Hegelhez hasonlóan – az utolsó antik héroszt tisztelte, ám meg volt róla győződve, hogy az evangéliumok Krisztusa sok vonásában meghamisított képe a valóságos történeti megváltónak. Az evangéliumok, tehát a nyugati kultúra Krisztusa szerinte csak szenvedést hozott a világra, és ez a differencia szükségessé teszi, hogy új tartalmakat adjunk a vallás fogalmának, amiben még a költészet szerepe sem lehet kielégítő. Ez az igény tér vissza mindannyiszor Germánia nevében és a németséget megszólító szavakban, melyek valóban közös diskurzusba vonják az örületet és a költészetet: „*Entflohene Götter! auch ihr, ihr gegenwärtigen, damals / Wahrhaftiger, ihr hattet eure Zeiten! / Nichts leugnen will ich hier und nichts erbitten. / Denn wenn es aus ist, und der Tag erloschen, / Wohl trifft's den Priester erst, doch liebend folgt / Der Tempel und das Bild ihm auch und seine Sitte*

*/ Zum dunklen Land und keines mag noch scheinen. [...] Doch in der Mitte der Zeit / Lebt ruhig mit geweihter / Jungfräulicher Erde der Äther / Und gerne, zur Erinnerung, sind, / Die unbedürftigen, / Bei deinen Feiertagen, / Germania, wo du Priesterin bist / Und wehrlos Rat gibst rings / Den Königen und den Völkern.”** (GERMANIEN.)

Schein Gábor

A TENGER ÉS AZ EURÓPAI KULTÚRA

Michel Mollat du Jourdin: Európa és a tenger
Fordította Rácz Judit
Atlantisz, 1996. 290 oldal, 995 Ft

Egyrészt a „tenger”, másrészt „Európa” (ha ugyan elválaszthatók egyáltalában egymástól) külön-külön is izgalmas témakör, de ez a kettő együtt: „Európa és a tenger” – valóban ígéretes téma. Mollat du Jourdin könyve beváltja az olvasói reményeket, kiemelkedő helyet foglal el a kérdés – ma már gazdag – irodalmában.¹

A kötet első részének EURÓPA ÉS A TENGER A TÉRBE ÉS AZ IDŐBEN a címe, a második pedig EURÓPA ÉS A TENGER AZ EMBERI TÁRSADALOMBAN. Az elsőben a szerző azt mutatja be, ami a tenger kapcsán hosszú távon állandó – a geológiai és a geográfiai adottságokat –, a másodikban pedig a téma társadalmi, gazdasági, kulturális és történelmi vonatkozásait tárgyalja, vagyis mindazt, ami a geológiai-geográfiai háttérhez képest viszonylag

* „*Elmenekült istenek! nektek is, ti jelenvalók, akkoriban valóságosabbak, lejárt az időtök! Nem akarok semmit sem tagadni vagy kérni. Mert ha vége van, és a nap kihunyt, elsőként bizonytalán a papot éri el, és szeretve követi őt a templom, a kép és szokásai ama sötét országba, ahol aligha látszik valami. [...] De az idő közepén nyugodtan él a neki szentelt szűzi földdel az éter, és emlékezve szívösen időznek nálad ünnepnapjaidon, Germánia, akik semmiben nem látnak szükséglet, ott te vagy a papnő, és védtelenül tanácsot osztasz a hírvályognak és a népeknek.”*

gyorsan változik.² Bár ez a tagolás logikusnak látszik – aligha lehet éles határt vonni a geológiai-geográfiai és a társadalmi-kulturális témák között. Az első részben is gyakran találunk történelmi, politikai vonatkozásokat – például a tengerparti városállamok megszületésével, a thalasszokráciával, a *Mare nostrum*mal vagy a Hanzával kapcsolatban.

Ragadjunk ki néhány kérdést a könyvben fölvetettek közül!

Például: Meddig terjed Európa kelet felé? A látszat ellenére valójában ez földrajzi és kulturális szempontból egyaránt izgalmas és bonyolult probléma. „Európa” fogalma döntően a kultúra segítségével körülhatárolható fogalom, de így is csak roppant nehezen meghatározható „entitás”.

A történelem folyamán sokszor és sokat változott az, hogy mit értettek Európán, hol vonták meg a határait kelet felé. Hérodotosz például ezt a határt még a Tanaisznál, tehát a Donnál vonta meg. Ezt vallotta a tekintélytiszteelő középkor is. Később mások a Volgaig terjesztették ki az európai látóhatárt, a kontinens legnagyobb folyójáig, amelyet az orosz nép „a folyók anyjja”-nak nevez. (Figyelmet érdemel, hogy a Volga antik görög neve: „*Rha*”, tehát: „a Folyó”). – De századunkban már az Urál hegység jelentette a földrajzi és a kulturális (?) – valójában meglehetősen bizonytalan és elmosódó – határt Európa és Ázsia között.

Meddig Európa Európa – kelet felé? Vajon értelmesen föl lehet-e tenni ezt a kérdést „tisztán földrajzi” értelemben? Úgy tűnik, nem. A kulturális szempontok a geográfiába is behatolnak. „Tisztán geográfiailag” Európa mintha nem is volna kontinens, hanem csupán szeszélyesen csipkézett tengerpartokkal rendelkező kicsinyke félsziget az eurázsiai kontinens nyugati peremén. Ám Mollat du Jourdin szerint ez még akkor sem igaz, ha pusztán földrajzi szempontokat veszünk alapul. Földrajzilag Ázsia és Európa főként abban különbözik egymástól, hogy az előbbinek kontinentális az éghajlata, az utóbbié nem. Európát „a nedves atlanti levegő” jellemzi. Európa – Mollat du Jourdin szerint – addig terjed kelet felé, ameddig még elér a tenger „lehelete”. Ameddig még érezni lehet a tenger viszonylagos közelségét a szárazföld belsejében is. „Az északnyugat felé nyitott európai síkságok – írja – [...] óceáni leheletet árasztanak.” Ázsia

(földrajzi értelemben) valahol ott kezdődik, ahol már egyáltalában nem érvényesül a tenger hatása. (A kontinentális és az óceáni éghajlat különbsége természetesen kulturális különbségeket is létrehoz.) Ekként Európa bizonyos értelemben a tenger szülőtte.

„A legfontosabb mégis az, hogy tudjuk, hol kezdődik Európa [...] a határt [...] nem valamely hegyi, vízi vagy politikai választóvonal jelenti, hanem az a vidék, ahol keleten vagy nyugaton – attól függően, honnan nézzük – létrejön a kapcsolat Európa két keleti tengere, a Balti-tenger és a Fekete-tenger között – utak és folyók segítségével, amelyek a Finn-öböltől az Azovi-tengerig vezetnek [...] Ez a két belső tenger az a két központ, ahová földszorosokon és tengeri átjárókon keresztül, szigetről szigetre, öblökön és félszigeteken át eljutott a tenger hatása” – írja a szerző.

Ismeretes a tengerek roppant szerepe az evolúció szempontjából. Az élet – távoli geológiai korokban – a tengerekben alakult ki. A tengernek a Hold vonzása által gerjesztett vízszintingadozása, az árapály tanította meg egykor a tenger élőlények egy részét a szárazföldi életre. A tenger volt az egyik motorja a fajok eredetének, fejlődésének, a természetes kiválasztódásnak – Mollat du Jourdin szerint pedig Európa sajátos arculatának a kialakulásában is döntő szerepe volt.

Egy – Paul Claudel által közvetített távolkeleti mondás értelmében: „a Nyugat a tengerre, a Kelet a hegyekre tekint”. Mollat du Jourdin így ír erről a különbségről: „[Európa és Ázsia között] Az ellentét egyértelmű. Ha egy nyugat-európai tengerben akar fürödni, alig 350 kilométert kell megtennie; közép-európai számára már kétszer akkora a távolság; a nagy orosz róna parasztjainak már több ezer kilométer; ami pedig Közép-Ázsia nomád népeit illeti, végeérhetetlen sztyeppe, sivatagi vándorlásaik során soha nem pillantják meg a tengert. Mindebben semmi meglepő nincs. Nézzük csak meg a tengerpartok hosszának és a kontinensek felszínének arányát Európában és Ázsiában: az előbbiben 4, az utóbbiban 1,7 kilométernyi part jut 1000 négyzetkilométerre.”

A világtengerek és a beltengerek katasztrofális ökológiai helyzetével ma sokat foglalkoznak – a „Római Klub” (Aurelio Peccei) figyelmeztetése nyomán könyvtárnyi irodalma van ennek a témának. Számos világszervezet (például a *Greenpeace*) igyekszik fölvenni a harcot a tengerek további szennyezésével,

élővilágának megsemmisítésével. Ezzel a kérdéskörrel – noha említi – Mollat du Jourdin nem foglalkozik, amit persze nem lehet felróni a szerzőnek, hiszen joga van hozzá, hogy „másról” írjon. Az ő kérdése nem az, hogy mit kapott a tenger Európától (háborúból maradt úszó aknákat, totális lehalasztást, évente sok millió tonna higanyt és más nehézfémeket, megrengeteg sok szemetet – még a Földközi-tenger „kulturált” partjain is megszokott, hogy a tehergépkocsik a háztartási szemetet naponta a tengerbe zúdítják), hanem elsősorban azt kérdezi, hogy mit kapott Európa a tengertől. Sok jót kapott! Áttételesen még társadalmi-gazdasági struktúráját és a kultúráját is. Az „adok” és „kapok” egyenlege – a tenger szempontjából – kifejezetten rossz.

Napjainkban, a második évezred végén Európának roppant kihívásokkal kell szembenéznie. Ezek közé tartozik az őt körülvevő tengerek megmentésének a feladata is. – Vajon akar-e, tud-e Európa változtatni a tengerhez fűződő egyoldalú kapcsolatán? Ha mást nem, legalább önnön érdekében: jóval fizetni a jóért? Ha egyszer megvalósult Nagy Károly álma, és Európa egyesült, vajon többet és jobban fog-e törődni a tengereivel, mint eddig tette? Ma ez még nyitott kérdés. Pedig Európa sorsa „a tenger kezében van”. Ugyan milyen emberi lét képzelhető el egy agyonszennyezett, mérgektől és döglött halaktól bűzlő Földközi-tenger mellett? Az egymással és a természettel való szolidaritás jegyében sok mindent kellene még tenni annak érdekében, hogy „*Poszeidónnak ne kelljen egykor elsíratnia a Tengert és megátkoznia a kontinensünknek nevet adó nimfát, Európét*”.

Sokan tekintették (és tekintük ma is) a tengert a boldogság forrásának – de sokan nem értenek ezzel egyet. Rotterdami Erasmus például ezt mondta: „*Micsoda örültség a tengerre bízni magunkat!*” Valóban, a tenger kétarcú lény. Egyik arca a csöndes víztükör, idilli szépségével. Az enyhe szellő, a „bríz” szinte hívogatja a halászt, a nyugodt tenger a boldogulás, a gazdagság, a kaland ígéretével csábítja a tengerészt. Ám ott van a másik arc is: a viharzó tenger. A parti települések temetőiben oly gyakran olvasható sírföliatok a viharok alkalmából tengerbe fült halászokra, tengerészekre emlékeztetnek. Ezért érthető, hogy az embernek a tengerhez fűződő kapcsolatában szinte mindig egyszerre van jelen

a szeretet és a félelem. Ez a kettősség jellemezte a középkort is. „*Akárcsak az ókori világ – írja Mollat du Jourdin –, a középkori társadalom is ellentmondásos kapcsolatban volt a tengerrel: egyszerre tekintette a szerencsélenség és a gonosz birodalmának, valamint a boldogság és a gazdagság forrásának. A keresztény középkor szemében a Sátán és az Isten versengenek a tengerért.*” A Földközi-tenger pedig egy 1337 körüli, Opicinus de Canistrótól eredő satirikus rajz értelmében maga a *diabolicum mare*, az ördögi tenger.

Szólni kell arról is, hogy a természet köréből – korlátlan távlatával – a tenger képes a legerőteljesebben kifejezni az emberiség egyik szépséges eszméjét: a szabadságot. Szembeállítva egymással a tengert és a szárazföldet, valóban csak közhely „kontinentális bezártságról” beszélni, amikor ezen – ha nem is a rabságot, de legalább a szabadság hiányát értjük. (A „kontinentális bezártságnak” más jelentése is van. „Kontinentális vakság”: az elszigeteltség, illetve éppen a tengernek a hiánya. Számos kiemelkedő történelmi személyiség ismerte föl ennek a jelentőségét, és igyekezett fölvenni ellene a harcot. Gondoljunk csak Nagy Péterre, aki – midőn megalapította a Finn-öböl partján, a Néva torkolatában Pétervárt – „ablakot nyitott Nyugat felé”).⁴

Még húsz oldalt sem szánt a szerző annak az érdekes témának, hogy miként jelent meg a tenger a művészetekben – az irodalomban, a festészetben és a zenében. Külön föl kell hívnom az olvasó figyelmét ezekre az oldalakra. Többről van itt szó, mint egyszerűen csak annak dokumentálásáról, hogy milyen gyakran (és milyen sokféle alakban) szerepel a tenger – akár mint főtéma, akár mint háttér – prózai művekben, versekben, festményekben, zenében. Mollat du Jourdin sikerrel tesz kísérletet annak megmutatására, hogy a különböző tengereknek az a sajátos, félkör alakú íve, amely északról, nyugatról és délről oly védőn övezi Európát Murmanszktól kezdve a Gibraltári-szoroson keresztül egészen az Azovi-tengerig (a tengereknek, a melléktengereknek, a beltengereknek és a beltengerek melléktengereinek ez a gazdag füzére, cizelláltan tagolt partvonalával) – ez az ív jelentős szerepet játszott Európa kultúrájának és művészetének a kialakulásában (annak a kultúrának, melyet Oswald Spengler „*fausti kultúra*”-nak nevez). A tenger – már

említett – „kettős arculata”: a derűs (az „isteni”) és a komor (a „sátáni”) egyaránt megjelenik a különböző műalkotásokban – mutat rá a szerző, amikor fölvonultatja a vonatkozó művek legjelesebbjeit (például Victor Hugo: A TENGER MUNKÁSAI, William Turner: NELSON HALÁLA, Claude Debussy: A TENGER).⁵

A szerző sajnos mostohán bánt az orosz művészettel. Tény, hogy a tenger és a zene témakörében megemlíti például Csajkovszkijt, Rimszkij-Korszakovot, Muszorgszkijt, de „a tenger visszfénye az irodalomban és a festészetben” témakörében már egyetlen orosz művészről sem ejt szót. Pedig lehet-e (szabad-e?) ennek kapcsán nem szólni például Puskinról, Repinről, Ajjazovszkijról? Elég, ha csak Puskinnak A TENGERHEZ című remekére gondolunk, amelyet a Krímben írt, száműzetésben, és amelyről Repin és Ajjazovszkij 1887-ben megfestette a híres „kettős portré”-t: a költő és a tenger „arképei”-t. A költő ott áll a sziklán, a viharzó tenger partján, köpenyét tépi a szél – és ott van a tomboló tengernek a „portréja” is, azé a – valójában többnyire – „rosszindulatú” Fekete-tengeré, amelyet a görögök, kiengesztelendő szüntelen háborgását, „Vendéglátó-tenger”-nek, „Pontosz Euxeinosz”-nak neveztek. Ebben a mégoly rövidke fejezetben sem lett volna szabad hallgatnia a szerzőnek Ajjazovszkijról, például A KILENCEDIK HULLÁM (1850, Szentpétervár, Orosz Múzeum) című nagyméretű vásznáról.⁶

A könyv, természetesen, foglalkozik Európa és a tenger jövőjének kérdésével is. Ennek kapcsán a napjainkra kialakult kedvezőtlen helyzetből, így elsősorban abból kellett kiindulnia, hogy Európa már régóta nem vezető tengeri hatalom. A hajózásban más államok törtek az élre, messze megelőzve az európai államokat. Az első három helyet Libéria, Panama és Japán foglalta el (1993). Ez a tény érintette a kikötőket és a hajóépítő ipart (például Liverpool régi kikötőnegyede kísértetvárossá vált), de az embereket (a tengerészeket, hajóépítő és kikötőmunkásokat) is.

A könyv zárófejezete, a VÉGSZÓ tehát, érthető okokból, meglehetősen komor. Jellemzők e tekintetben a fejezet alcímei: „...a tenger közös örökségünk”, „...örökség, amely veszélyben forog”, „Esélyek és kockázatok”. Ez utóbbi alpontot így vezeti be a szerző: „Az európai egyesítés tervei, úgy tűnik, nemigen vették számításba a ten-

geri lehetőségeket. Pedig a történelem és a jelen egyaránt bizonyítja, hogy Európa identitásának egyik alkotórésze a tenger.”

Milyen irányban keresi a szerző a megoldás útját? Csak egy európai tengeri összefogás vezethet ki ebből a (hajózási, halászati stb.) mélypontból – vélekedik. Föl kellene ismerni az egyes nemzetek fölötti közös európai tengeri érdekeket.

Milyen észrevételt kockáztathat meg ezzel kapcsolatban a recenzens mint jó szándékú laikus? Mollat du Jourdin könyvében számos ismert mondás olvasható a tengeréről. Például a híres „*Vivere non est necesse, navigare necesse est*” – vagy Sir Walter Raleigh mondása: „*Aki a tengeren parancsol, az parancsol a kereskedelemben is, aki pedig a kereskedelemben parancsol, az rendelkezik a világ kincsei fölött, s ezáltal magának a világnak is parancsol.*” Különösen az utóbbiban dominál a hatalmi attitűd. Talán ettől kellene sürgősen megszabadulni? Elérni, hogy ember és ember, ember és tenger viszonyában (ma ő az alárendelt) a fölérendeltséget fölváltsa a mellérendeltség, az egymásrautaltság, a szolidaritás eszméje. Az ember és a tenger viszonyát – a legutóbbi időkig – az ember katasztrófális hatalmi túlsúlya, a tenger tökéletes ökológiai kiszolgáltatottsága jellemezte. Ezen kellene elsősorban változtatni. „Demokratikusabb” viszonyt kellene kialakítani a tengerrel.

Szóljunk pár szót Mollat du Jourdin eredeti művének (L'EUROPE ET LA MER, Seuil, Paris, 1993) magyar változatáról. A szép kiállítású kötet – általában véve – gondos szerkesztésről tanúskodik – mégis meg kell említeni a szerkesztés kisebb hiányosságait.

A könyvben bőven szerepelnek adatok például távolságokról, illetve sebességekről. „*A mintegy 32 tengeri mérföld hosszúságban húzódó Gibraltári-szorosban az óceán vize 2-3 csomó sebességgel áramlik nyugatról kelet felé*”; vagy: „*A helytelenül csatornának nevezett Otrantói-szoros valójában 40 mérföld széles csupán*”; vagy: az Égei-tenger felől a Dardanellákon át a Boszporusz irányába tartók számára kedvezőtlen az áthaladás, mert a szorost „*a rossz évszakban jeges, akár 35–50 csomó sebességű északi szellők uralkodnak*”.

A magyar változat magyar olvasója „kontinentális beállítottságú”, nem tengeri mér-

földhöz és csomóhoz szokott, és nem feltétlenül tudja, hogy 1 mérföld 1,609 kilométernek, 1 tengeri mérföld 1,852 kilométernek és 1 csomó 1 tengeri mérföld per órának, vagyis 1,85 kilométer per óra sebességnek felel meg. A szerkesztés feladata lett volna közölni a megfelelő „kontinentális” adatokat, tehát például azt, hogy a Dardanellákban az északi szél lökései elérik a 65–93 km/óra sebességet. Ezt a szélesebbéget a magyar olvasó is kellően tudja értékelni, szemben a 35–50 csomóval.⁷

A szerkesztés során (függetlenül az eredeti műtől) észre kellett volna venni azt is, hogy az egyik térképmelléklet Grönlandot mint Európa részét tünteti föl, holott a Föld legnagyobb szigete – a dán főnhatóság ellenére – természetesen nem tartozik kontinensünkhöz.

Sajnálatos, hogy a magyar kiadás – föltehetően „takarékosági” okokból – nem tartalmaz *név- és tárgymutatót* (ellentétben például a mű német nyelvű kiadásával). A sietős olvasó így nehezen találja meg, mit írt Mollat du Jourdin a Fekete-tenger északi partján fekvő egykori Kaffáról, a későbbi Feodoszijáról (ahol a tenger szerelmese és kiváló festője, Ajvazovszkij született, majd végleg letelepedett), vagy a legendás Szkilláról és Kharübdiszról; az alig 3 km széles Messinai-szorosorról; a nevezetes *Leandrosz-toronyról* (a *Dolme Balcéról*), amely ott áll őrt a Boszporusz nyugati bejáratánál; a „portolán térképekről”;⁸ esetleg Eugène Delacroix DANTE BÁRKÁJÁ-ról vagy Théodore Géricault nevezetes A MEDÚZA TUTAJÁ-ról, amely – naturalizmusával – roppant botrányt kavart 1819-ben a párizsi Salonban.⁹

Megemlítem (és ez az észrevételem az EURÓPA SZÜLETÉSE című magyar sorozat más kötetekre is vonatkozik): nem tudom, miért kurtították meg a sorozat főszerkesztőjének, Jacques Le Goffnak az egész sorozathoz írt és annak az összes idegen nyelvű kötetében azonos szöveggel megjelent ELŐSZAVÁ-t, holott ennek a sorozatelőszónak minden mondata valóban „mond valamit”. Vajon mi lehetett ennek a rövidítésnek a célja? Elégge sovány előnynek tűnik az, hogy ilyen módon sikerült a könyv terjedelmét egyetlen oldallal csökkenteni. Íme egy a „kár, hogy kihagyott” gondolatok közül: „[...] aki belebocsátózik ebbe a vállalkozásba: Európa, annak ismernie kell az egész múltat, és rendelkeznie kell egy jövőperspek-

tívával”. – Az sem szerencsés szerkesztői megoldás, hogy a sorozat magyar nyelvű kötetiben Jacques Le Goff ELŐSZAVA a kötet TARTALMA és BEVEZETŐ-je között található. Ezzel szemben az idegen nyelvű sorozatok egyes kötetei – helyesen – a közös ELŐSZÓ-val kezdődnek, majd ezt követi az adott kötet TARTALMA és a BEVEZETŐ. Ez a sorrend jól kifejezi azt, hogy mi tartozik az egész sorozathoz és mi az adott kötethez.

Ami a mű nehéz (földrajzi-szakmai) szövegének magyar fordítását illeti, csak néhány apró megjegyzést tennék.¹⁰ A magyar fordításban az olvasható, hogy a Márvány-tenger a Boszporusz közelében tele van hajóroncsokkal, ezért: „Mindig is bölcsőbb volt, ha a hajó révkalauz segítségével a hétézer méter mély Arany-szaru-öböl felé vitette magát.” Hét kilométer mély lenne az Aranyszaru-öböl? Természetesen nem! A szerző szándéka szerint ezt az adatot nem függőlegesen, hanem vízszintesen kell érteni. (Például hogy milyen „mélyen” lehet egy öbölbe behajózni.)

Továbbá: a francia „*la manche*” „ruhaujjat” jelent, a „*la manchette*” pedig „kézelőt”, „mandzsettát”. Nem mindenki előtt ismert nálunk az, hogy a mindössze 34 kilométer széles „*La Manche csatorna*” (németül: „*der Ärmelkanal*”) az alakjáról kapta a nevét, ám ez nem derül ki a vonatkozó magyar fordításból. Abban csak ez áll: „*A tulajdonképpeni La Manche megérdemli a »Csatorna« nevet.*” Ide megfelelő magyarázó jegyzet kíváncszott volna a „*La Manche*” névről.

A magyar fordításban a „*Levantérről*” és a „*Ponentérről*” ez olvasható: „[...] *Levant és Ponant, Napkelet és Napnyugat. Ez a két kifejezés különös jelentőséggel cseng azokban a latin országokban [...], amelyek a Földközi-tenger és az óceán felé egyaránt nyitottak.*” A „*Levanti*” és a „*Ponant*” helyesen: a „*Levante*” és a „*Ponente*”.¹¹

Végül: az egyik térképen „*Lofoten-szigetek*” fölírás olvasható. Ez hibás, minthogy a „*Lofoten*” már maga is többes szám. Vagy a „*Lofotszigetek*”, vagy a „*Lofoten-szigetcsoport*” a helyes. (Ahogyan az előbbi szerepel a szövegben, például a 23. oldalon.)

Mollat du Jourdin könyve nemcsak tartalmas, gondolatébresztő írás, hanem – egyben élvezetes olvasmány is. A könyvet, amely előkelő helyet foglal el a sorozat kötetei között, nyugodtan ajánlhatom a nem szakember számára is. Miközben az olvasó a könyv érdekes

adatait, a benne föltárt összefüggéseket tanulmányozza – maga is továbbgondolhatja az „Európa és a tenger, a tenger és Európa” kérdéseit.

Európa jövője sok tekintetben függ a kontinensünket körülvevő és a tőle távolabb fekvő tengerek jövőjétől. Európa problémáit nem lehet „csak belülről”, Európa keretei között maradva és – ilyen értelemben – „csak immanens” eszközökkel megérteni, illetve kezelni. Európa megértése érdekében ki kell lépni Európából. Egy ilyen gondolati „transzgresszióhoz” nyújt jelentős segítséget Mollat du Jourdin könyve. Olvasása közben a tenger felől tekintünk Európára.

„*Akik nem szálltak még tengerre [...] a világnak csak a felét ismerik*” – ezt a megállapítást Jean de Léry tette brazíliai utazása kapcsán, amikor átkelt az Atlanti-óceánon. Érdekes egybeesés, hogy Mollat du Jourdin önmagáról azt írja, hogy „[...] *egy 1962-es brazíliai küldetése során éreztem magam első ízben igazán Európáinak és értettem meg Európát*”.

Hadd fejezzem be ezt az ismertetést Mollat du Jourdin egyik figyelmet érdemlő gondolatával: „*A tenger elválaszt és összekapcsol: a repülőgép feltalálása ellenére máig az egyik alapvető földrajzi adottság – akadály és esély egyben – a történelem számára.*” Európa, a most fölépülőben lévő új Európa jövője sok tekintetben függ a tenger jövőjétől.

Jegyzetek

1. Ebben a tárgykörben ma már klasszikus művé vált Fernand Braudel A FÖLDKÖZI-TENGER ÉS A MEDITERRÁN VILÁG II. FÜLÖP KORÁBAN (I–III.) című könyve. (Fordította R. Szilágyi Éva, Akadémiai–Osiris, 1996.) – Erre a műre Mollat du Jourdin többször is hivatkozik könyvében.
2. Hasonló a szerkezete Fernand Braudel könyvének is. Ő az I. kötetben, „[...] *egy szinte mozdulatlan történelemmel foglalkozik, az ember és környezete kapcsolatának történetével, amely lassan folydogál, lassan változik*”, a II.-ban „*csoporthoz és csoportosulások lassú ütemű történelmével*”, a III.-ban pedig az egyénre szabott „*eseménytörténettel*”. – Braudelnél következetesebb a tenger földrajzának és történelmének kettéválasztása, mint Mollat du Jourdiné.
3. Ekkor tragikus valósággá válnának Platón ironi-

kus szavai: „*Úgy üljük körül a Földközi-tengert, mint békákat a mocsarban.*”

4. A város helyének kijelölésekor Nagy Péter ismert szavai ezek voltak: „*Zgyesz bugyet gorod zalazson!*” („Itt város alapítottait!”)

5. Megtudhatjuk például azt, hogy a számos izgalmas tengeri történet szerzője, Joseph Conrad (gondoljunk a TÁJFUN-ra), aki lengyelnek született, majd angollá lett, húsz évig szolgált a francia és a brit kereskedelmi flottánál, tehát bőven voltak élményei a tengerről, de „[...] *olykor a tehetség is pótolhatja a hiányzó tengeri tapasztalatot. Arthur Rimbaud A RÉSZEG HAJÓ megrátsa előtt sohasem látta a tengert*”.

6. Ajvazovszkijről: AZ OROSZ MŰVÉSZET MESTEREI. (ÖTVEN RÖVID ÉLETRAJZ). Gondolat–Raduga, Budapest–Moszkva, 1985. 93.

7. A magyar fordításban természetesen nemcsak mérföldben (tengeri mérföldben), hanem kilométerben megadott távolságok is szerepelnek. De jócskán megnehezíti közöttük az eligazodást (például a tengerszorosok hosszának az összehasonlítását) a különböző mértékegységek váltogatása, így az, hogy a szövegben a Gibraltári-szoros 32 tengeri mérföld, a Boszporusz viszont 32 kilométer, a Dardanellák pedig, amelyet Lord Byron 1810-ben (általólag) átúszott keresztben, 70 kilométer hosszú. – A szerkesztés föladata lett volna e tekintetben az olvasást (akár jegyzetekkel) megkönnyíteni, és az egyes mértékegységek között az „átjárhatóságot” biztosítani.

8. A portolán térképek: mediterrán találmány. A kikötők leírását tartalmazták – grafikus eszközökkel. (XII–XIII. század.)

9. A „Medúza” fregatt három évvel korábban, 1816-ban süllyedt el. A tutajon menedéket talált 149 túlélő közül végül csak tizenötön maradtak életben.

10. Például valóban nehéz fordítói föladat a mai vagy a korabeli földrajzi tulajdonnevek helyes magyar megfelelőit megtalálni és kifogástalan magyar ortográfiával megadni. Nem mindig könnyű eldönteni, mikor Feodoszija és mikor Kaffa, mikor Trapezunt és mikor Trabzon, mikor Apollónia és mikor Szozopól, mikor Korfu és mikor Kérkira, vagy – hogy közelebbi példánál maradjak – mikor Raguza és mikor Dubrovnik.

11. Hadd hivatkozzam e tekintetben Fernand Braudel már említett könyvére, amelyben az áll, hogy Velence 1519-ben egyik határozatában három százezres létszámmal sújtotta a „Ponentéből” jövő fűszereket, de a „levanteieket” nem. (Ez akkor a Lisszabonból Velencébe tartó és portugál borsot szállító hajókat is érintette.) Másutt Braudel arról számol be, hogy egy Bermejo nevű titkos ügynök szerint Alba herceg 1562-ben ezt mondta a tuniszi királyságról: „*minden Levantéból a Ponentébe vagy a Ponentéből Levantébe menő áru áthalad rajta*”.

Solt Kornél